

ZINĀTNISKIE RAKSTI

Andrejs Vasks

SLĪMESTS VAI ĀDU APSTRĀDES RĪKS?

Arheoloģiskajos izrakumos nereti gadās atrast rīkus, kuru funkcionālā nozīme nav skaidra vai arī ir noprota tikai aptuveni. Parasti tad tiek meklētas analogijas etnogrāfijā vai arī, ja tiešu analogiju nav, rīkiem tiek pierakstītas domājamās funkcijas. Šāds ir dzelzs slīmestu gadījums. Latvijas arheoloģiskajā literatūrā par slīmestiem¹ pieņemts saukt divu veidu dzelzs rīkus. Pirmie ir rīki ar taisnu vai izliektu asmeni un aptuveni taisnā leņķī pret asmeni noliektiem rokturiem. Asmens platums šiem slīmestiem ir 1,5–3 cm, muguras biezums – 0,3–0,6 cm, bet garums no 4 līdz 9 centimetriem. Atliekto rokturu garums lielākajiem eksemplāriem, kā, piemēram, Kokneses pilskalnā atrastajam,² sasniedz 15 centimetru. Senākie šādi ar 3. un 4. gs. datējami slīmesti gan ar izliektu, gan taisnu asmeni atrasti Mazkatužu kapulauka 25. kapā,³ Īles Gailišu I uzkalniņa L kapā,⁴ Blomes Pērļukalna⁵ un Makašānu Salenieku⁶ akmeņu krāvuma kapos. Vidējā dzelzs laikmeta 5.–6. gs. pieskaitāms slīmests atrasts Sējas Jaunāsmuižas 2. kapu uzkalniņā.⁷ Kā redzam, visi šie agrā un vidējā dzelzs laikmeta slīmesti ir atrasti apbedījumos kā kapu piedevas.

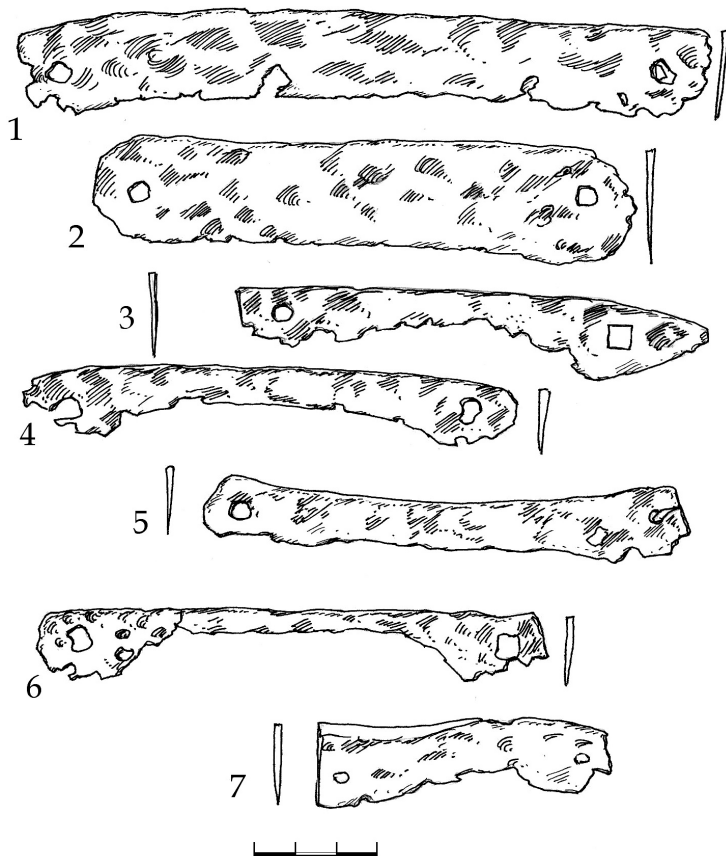
Vēlā dzelzs laikmeta apbedījumos līdzīga veida slīmesti līdz šim nav atrasti – visi zināmie nāk no dzīvesvietām, galvenokārt no pilskalniem. Tādi ir atrasti Āraišu ezerpilī,⁸ Raušu apmetnē,⁹ Asotes,¹⁰ Kokneses,¹¹ Sēlpils,¹² Jersikas¹³ un vairākos citos pilskalnos. Tāpat kā agrāk, arī vēlajā dzelzs laikmetā slīmestiem ir gan taisns, gan izliekts asmens. Aplūkotajiem līdzīgi slīmesti, laika gaitā kļūstot masīvāki un izmēros lielāki, lietoti arī vēsturiskajos laikos līdz pat 20. gadsimtam. Kā liecina etnogrāfiskie dati par kokapstrādi, slīmestiem ar taisnu un izliektu asmeni bija atšķirīgas funkcijas. Slīmesti ar taisnu asmeni izmantoti būvbaļķu mizas noņemšanai un būvdetaļu virsmas līdzināšanai.¹⁴ Slīmestus ar izliektu asmeni, sauktus par skriptstiem vai liceņiem, lietoja kokā izkaltu iedobumu (koka trauki, siles, vienkoči) virsmas nolīdzināšanai.¹⁵ Latvijā šādi rīki atrasti vismaz 17 dzelzs

laikmeta arheoloģiskajos pieminekļos. Latvijas atradumiem līdzīgi slīmesti atrasti arī kaimiņteritorijās – Plinkaigaļu¹⁶ un Kaireneļu¹⁷ kapulaukā Lietuvā, Novgorodā¹⁸ Krievijā, vairākos kapulaukos Somijā¹⁹ un citur. Tas rāda, ka šādi kokapstrādes rīki bija plaši izplatīti gan laikā, gan telpā.

Par slīmestiem dēvētie otra veida rīki ir pavisam citādi. Tās ir 8–14 cm garas (izņēmums ir atradums Ludzas pilī – tā garums 17 cm; 1. att.: 1) un līdz 2,5 cm platas dzelzs plāksnītes, kuru viena mala ir noasināta asa. Sastopami eksemplāri, kuriem no biežas asināšanas asmens platums sarucis līdz 0,5–0,6 centimetriem. Raksturīgākā šo rīku pazīme ir katrā galā izveidots 0,2–0,5 cm liels apaļš (reti – četrstūrainis; 1. att.: 6) caurumiņš (kādam šādas plāksnītes atradumam Talsu pilskalnā vienā galā bija apaļš, bet otrā – četrstūrainis caurumiņš; 1. att.: 3). Šo plāksnīšu – asmenīšu mugura var būt taisna, ieliekta vai nedaudz izliekta, bet gali parasti ir noapaļoti. Sastopami arī eksemplāri ar nosmailinātiem vai taisni nocirstiem galiem (1. att.: 1–6). Retos gadījumos caurumiņos saglabājušās dzelzs naglas, ar kuru palīdzību rīkam piestiprināti koka rokturi (1. att.: 5).²⁰ Diemžēl nav nekādu liecību par to, kā šie rokturi izskatījušies, skaidrs vienīgi, ka tas ir bijis abroku darbarīks. Šo rīku lielākā daļa atrasta vēlā dzelzs laikmeta un viduslaiku dzīvesvietās – pilskalnos, ciemu vietās un mūra pilīs, taču kā kapu piedeva tie sastopami arī apbedījumos, galvenokārt viduslaiku kapsētās. Pavisam Latvijā ir atrasts ap 240 šādu priekšmetu.

Asmenīši ir atrasti 39 vietās visā Latvijas teritorijā (2. att.).²¹ Īpaši izceļas Daugavas lejtece, kur nelielā teritorijā tie atrasti deviņās vietās. Relatīvi daudz atradumu vietu ir Vidzemē, kā arī Ziemeļkurzemē. Latgales teritorijā, ja neskaita vietas pie Daugavas, to atrasts maz. Tie nav atrasti Dienvidrietumkurzemē un Augšzemē, kas, iespējams, izskaidrojams ar šo teritoriju nepietiekamu arheoloģisko izpēti. Igaunijā minētie priekšmeti atrasti tās dienvidaustrumu,²² centrālajā un rietumu daļā,²³ kā arī Sāremā salā,²⁴ taču ievērojami mazākā skaitā. Lietuvā pāris šādu asmenīšu atrasts Apūles pilskalnā,²⁵ tomēr kopumā Lietuvai tie nav raksturīgi.²⁶ Šķiet, tie nav raksturīgi arī Krievijas mežu joslas apgabaliem, jo publikācijās neparādās.

Šo asmenīšu hronoloģiju palīdz noskaidrot atradumi apbedījumos. Senākie atradumi nāk no Salaspils Laukskolas kapulauka 158. un 253. kapa.²⁷ No abiem senākais ir 253. vīrieša ugunskaps, kurā bez asmenīša fragmenta vēl atrasts bronzas pincetveida apkalums, bronzas plāksnīte, dzelzs priekšmeta fragments un gludās bezripas keramikas trauka lauska.²⁸ A. Zariņa šo apbedījumu pieskaita I hronoloģiskajai grupai, kas atbilst 10. gs. beigām un 11. gs. pirmajai pusei.²⁹ Otrajā – 158. vīrieša skeletkapā līdztekus asmenīša fragmentam konstatēti divi ornamentēti bronzas riņķi un sprādze.³⁰ Šis apbedījums pieskaitīts II hronoloģiskajai grupai, t.i., 11. gs. otrajai un 12. gs. pirmajai pusei.

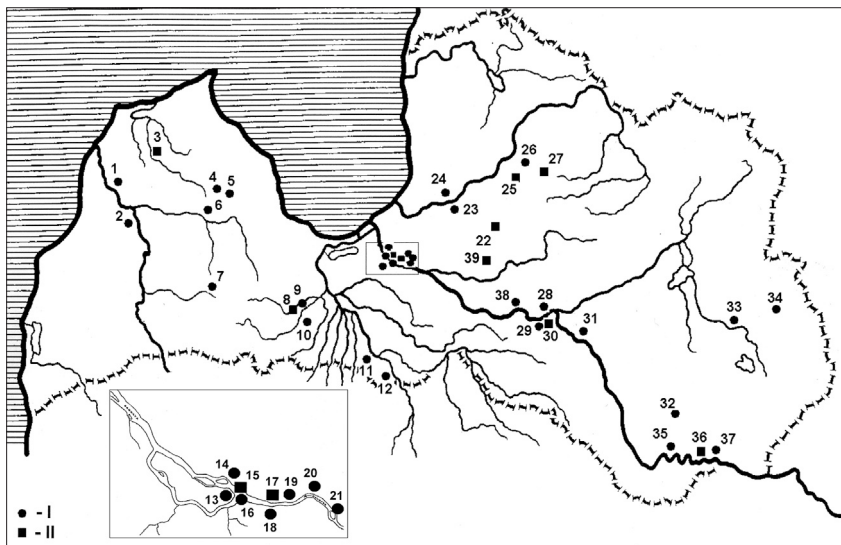
1. att. Ādu apstrādes asmeņi:

1 – Ludzas pils, LNVM VI 247: 246; 2 – Mežotnes pilskalns, LNVM A 10032: 282; 3 – Talsu pilskalns, LNVM A 11431: 2363; 4 – Tērvetes pilskalns, LNVM, Tērvetes pilsk. kolekcija, Nr. 45; 5 – Talsu pilskalns, LNVM A 11431: 1962; 6 – Sabiles senpilsēta, LNVM VI 200: 721; 7 – Talsu pilskalns, LNVM A 11431: 1960

Uz 11. un 12. gadsimtu kā šo asmeņišu lietošanas sākuma laiku norāda atradums Beltu (Padures) pilskalnā. Lai gan pilskalns apdzīvots jau bronzas laikmetā, tā galvenais uzplaukuma laiks bija 10.–12. gadsimtā. Mūsu gadījumā svarīgi ir tas, ka pilskalns beidza pastāvēt 12. gadsimtā.³¹ Uz līdzīgu datējumu norāda arī atradumi Sāremā salā Igaunijā. Šāda asmeņiša fragments atrasts Randveres kapulauka III vīrieša ugunskaņā, kuru igauņu arheoloģe M. Megi datē ar 11. gs. otro pusi.³² Vēl pa vienam šādam atradumam iegūts Rahu kapulauka XIX vīrieša un XXIV sievietes (vai meitenes) ugunskaņā,

kurus minētā pētniece datē attiecīgi ar 12. gadsimtu un 12. gadsimta sākumu.³³ Minētie piemēri liecina, ka apskatāmie asmenīši parādījušies 11. gadsimtā vai pat 10. gadsimta beigās. Taču, kā rāda šo priekšmetu atradumi virknē dzīvesvietu un apbedījumu, tie lietoti arī turpmākajos gadsimtos. Asmenīšu izmantošanas beigu laika noskaidrošana sagādā zināmas grūtības. Vēsturisko laiku dzīvesvietas, kur tādi ir atrasti, parasti ir ar visai plašu datējumu vairāku gadsimtu garumā. Piemēram, Indricas pilsmuiža, no kurienes nāk viens asmenītis, pastāvējusi no 15. līdz 18. gs.,³⁴ bet Dinaburgas pilsētiņa³⁵ un Rēzeknes pils,³⁶ kur arī tie atrasti, apdzīvota no 13. un 14. gs. līdz 17. gadsimtam. Nedaudz precīzāk par šo beigu laiku ļauj spriest atradumi apbedījumos. Vilmaņu kapsētā viens šāds priekšmets atrasts kapā, kas datēts ar 16. gs. vidu un otro pusi.³⁷ Pāvulkalna kapsēta ar astoņiem atradumiem izmantota 14.–16. gs.,³⁸ bet Veselavas kapsēta, kur arī šie priekšmeti atrasti, izmantota līdz 17. gs. beigām.³⁹ Šo vēsturisko laiku kapos atrasto asmenīšu precīzāku datējumu apgrūtina tas, ka 16.–17. gs. apbedījumu inventāri ir trūcīgi un nereti asmenīši ir vienīgā piedeva kapā. Esošie materiāli liecina, ka droša apskatāmo atradumu jaunākā hronoloģiskā robeža ir 16. gs., taču varbūt tie lietoti vēl 17. gadsimtā. No otras puses, 17.–18. gs. kapsētu apbedījumos tie nav konstatēti, kas gan varētu tikt skaidrots ar tradīcijas zudumu likt kapā inventāru. Tomēr šādi rīki nav atrasti arī arheoloģiski pētītajās 17.–19. gs. dzīvesvietās, tāpat tie nav sastopami 19.–20. gs. etnogrāfisko priekšmetu kolekcijās.

Tagad tuvāk pievērsīsimies jautājumam par šo asmenīšu funkcionālo nozīmi. Kā jau sākumā atzīmēts, Latvijas arheoloģiskajā literatūrā tie viennozīmīgi tiek uzskatīti par kokapstrādes rīkiem – slimestiem.⁴⁰ Līdzīgās domās ir arī igauņu arheologi.⁴¹ Mēģinot noskaidrot šī uzskata izcelsmi, raksta autors iepazinās ar 20. gs. 30. gadu arheoloģisko izrakumu pirmdokumentāciju Latvijas Nacionālā vēstures muzeja (LNVM) Arheoloģijas nodaļā. 20. gs. 30. gadi bija laiks, kad tika uzsākti plaši Latvijas pilskalnu arheoloģiskie pētījumi un arheologu rīcībā nonāca daudzi jauni materiāli, to skaitā arī te aplūkojamie asmenīši. Tiesa, tādi tika atrasti jau 1897. un 1899. gada izrakumos Mārtiņsalas pilsdrupās, taču izrakumu vadītājs A. Būholcs par tiem sīkāk neizteicās. 1927. gadā notika izrakumi Raunas Tanīskalnā, kur starp citiem atradumiem bija arī šāds asmenītis. Izrakumu rezultātiem veltītās publikācijas attēla anotācijā lasāms šāds apraksts: “Dzelzs apkalums, saliekts, ar caurumiņiem galos.”⁴² Līdzīgi priekšmeti bija arī starp atradumiem Daugmales pilskalna 1933. un 1935.–1937. gada izrakumos, kurus vadīja V. Ģinters. Sākotnējā atradumu sarakstā tie atzīmēti kā “dz. priekšmets ar asmeni un caurumu” (tā bija asmenīša puse), “dz. asmens” (šajā gadījumā bija atpazīstams E. Šnores rokkraksts), “dz. asmenis (?)”⁴³ Kā redzams, Daugmales pilskalna iz-

2. att. Ādu apstrādes asmenišu atradumu vietas Latvijas teritorijā.

I – dzīvesvieta, II – apbedījumu vieta.

1 – Piltenes pils, 2 – Padures pilskalns, 3 – Puzes Lejaskroga kapsēta, 4 – Talsu pilskalns un senpilsēta, 5 – Mežītes pilskalns, 6 – Sabiles senpilsēta, 7 – Saldus pilskalns, 8 – Dobeles viduslaiku kapsēta, 9 – Dobeles priekšpils, 10 – Tērvetes pilskalns, 11 – Mežotnes pilskalns, 12 – Kamārdes pilskalns, 13 – Raušu ciems, 14 – Salaspils pils, 15 – Mārtiņšalas kapsēta, 16 – Mārtiņšalas pils un ciems, 17 – Laukskolas kapulauks, 18 – Daugmales pilskalns, 19 – Lipšu ciems, 20 – Kābeļu apmetne, 21 – Ikšķiles ciems, 22 – Bērzmuižas viduslaiku kapsēta, 23 – Satezeles pilskalns, 24 – Turaidas pils, 25 – Veselavas kapsēta, 26 – Taniskalna pilskalns, 27 – Pāvulkalna viduslaiku kapsēta, 28 – Lokstenes pils, 29 – Sēlpils pilskalns un apmetne, 30 – Sēlpils viduslaiku kapsēta, 31 – Asotes pilskalns, 32 – Madalānu pilskalns, 33 – Rēzeknes pils, 34 – Ludzas pils, 35 – Dinaburgas pilsētiņa, 36 – Vilmaņu viduslaiku kapsēta, 37 – Indricas pilsmuiža, 38 – Kokneses pilskalns, 39 – Madlienas baznīcas kapsēta

rakumu laikā asmenišu funkcija vēl netika definēta. Apūles pilskalnā atrastie divi eksemplāri, kuriem saglabājies tikai viens caurums, nesēn iznākušajā publikācijā nodēvēti par salokāmajiem nažiem (*Klappmesser*).⁴⁴

No 1936. gada līdz 1938. gadam tika veikti izrakumi Talsu pilskalnā Ā. Karnupa vadībā. Starp atrastajām apmēram 2800 senlietām bija arī virkne asmenišu ar caurumiņiem galos. Izrakumu vadītāja pašrocīgi rakstītajā atradumu sarakstā tie jau tika identificēti kā slīmesti.⁴⁵ Tātad doma, ka minētie atradumi kvalificējami kā kokapstrādes rīki – slīmesti, radās 20. gs. 30. gadu otrajā pusē – un pirmais to puda Ā. Karnups. Te jāatgādina, ka viņš jau tolaik bija ne vien pieredzējis arheologs, bet, vadot Valsts vēsturiskā muzeja Etnogrāfijas nodaļu, arī

speciālists etnogrāfijā.⁴⁶ Acīmredzot Ā. Karnupa autoritātes iespaidā šo viņa viedokli pārņēma arī citi arheologi.

Tomēr šo rīku izmantošanu kokapstrādē dara šaubīgu vairāki apstākļi. Pirmkārt jau asmeņišu gracilitāte – tie ir tikai 0,15–0,3 cm biezi. Daļai no tiem biežās asināšanas dēļ asmens platums samazinājies līdz 0,7–0,5 centimetriem. Grūti iedomāties, ka šāds trausls rīks bija piemērots tik pietiekami cieta materiāla kā koks apstrādei. Asmeņišu iestiprinājums koka rokturos tikai ar vienu nagliņu katrā galā diez vai bija pietiekams, lai ar šādi iekārtotu rīku apstrādātu koku – pie lielākas slodzes rokturi sāktu kustēties. Visai dīvaini arī tas, ka 11. gadsimtā līdzās tradicionālajiem un salīdzinoši masīvajiem slīmestiem, skripstiem un grebļiem pēkšņi parādījās atšķirīgas formas rīks, kas, līdzīgi iepriekšminētajiem, pretendēja uz līdzīgu funkciju, proti, kokapstrādi. Tāpat neparasts ir šo rīku skaits salīdzinājumā ar jau minētajiem un citiem neapšaubāmiem kokapstrādes rīkiem. Pēdējos dzīvesvietās atrod paretam, turpretī atrasto asmeņišu skaits dažās dzīvesvietās sniedzas desmitos. Tā, piemēram, Lokstenē tika atrasti 17,⁴⁷ Talsu pilskalnā 32,⁴⁸ bet Mārtiņsalas pilī, priekšpilī un ciema vietā – pat 84 šādi rīki.⁴⁹ Tā kā asmeņiši konstatēti ne vien vīriešu, bet arī sieviešu un pat bērnu kapos, jādomā, ka ar tiem strādāja arī sievietes un bērni. Savukārt agrajam un vidējam dzelzs laikmetam piederīgie slīmesti jeb skripsti Rucavas Mazkatužos, Īles Gailišos, Sējas Jaunāmuižā Latvijā un Plinkaigaļu un Kaireneļu kapulaukā Lietuvā atrasti tikai vīriešu kapos, tā norādot uz kokapstrādi kā vīriešu nodarbi. Tāpēc rodas zināmas šaubas, ka vēlākajos gadsimtos ar to būtu nodarbojušās arī sievietes un bērni. Par to nav liecību arī etnogrāfijas materiālos.

Šie apstākļi vedina domāt, ka aplūkojamajiem asmeņišiem bija cits, ar kokapstrādi nesaistīts pielietojums. Tāds varētu būt šo asmeņišu izmantojums ādu apstrādē. Šī nozare ir samērā maz aplūkota arheoloģiskajā literatūrā, taču nav šaubu, ka tai bija nozīmīga vieta citu amatniecības nozaru vidū. Arheoloģiskajā literatūrā, aplūkojot ādu apstrādi, parasti to sāk ar stadiju, kad āda jau ir sagatavota kā izejmateriāls dažādu izstrādājumu (apavu, jostu, maku u.c.) izgatavošanai, jo to paliekas nereti atrod arheoloģiskajos izrakumos. Par ādu sākotnējo apstrādi, proti, par to stadiju, kas sākas ar ādas nodīrāšanu un noslēdzas ar ādu kā jau gatavu materiālu tālākai izmantošanai, arheoloģiskās liecības ir trūcīgas. Piemēram, savā laikā Novgorodā 11.–15. gs. slāņos tika atklāta ādu apstrādes darbnīca, kurai visapkārt bija 5–15 cm biezs, ar vilnu, pelniem un kaļķiem piesātināts slānis; atklāta tika arī ādu raudzēšanai un miecēšanai paredzēta koka kaste – kubuls.⁵⁰ Tā kā šādi piemēri ir reti, tad, lai gūtu priekšstatu par dzīvnieku ādu sākotnējo apstrādi un lietotajiem darbarīkiem pirmsindustriālajās sabiedrībās, neliels ieskats dažās etnogrāfijas liecībās.

Spriežot pēc tām, ādas sākotnējā apstrāde ietvēra vairākas operācijas. Vispirms dzīvnieka ādu, ja tā bija jau sakaltusi, nedēļu vai īsāku laiku mērcēja ūdenī. Pēc tam ādas tika atgaļotas,⁵¹ proti, tām “izdzina taukus” ar gaļas izdzenamo “šābu dzelzi” (tas ir ap 0,4 m garš un 4–5 cm plats rīks, kam viena mala noasināta, bet abos galos ir rokturi).⁵² Tad tās lika kaļķu (vai pelnu) šķīdumā īpašā kublā, kur turēja 2–4 nedēļas, kamēr sāka atdalīties vilna. Dažkārt pēc ādu izmērcēšanas ezerā vai mārķā tās vispirms tika raudzētas auzu un rudzu miltu šķīdumā apmēram nedēļu. Tad ādu izžāvēja, ierīvēja ar kritu un apstrādāja ar īpašu “skušamo”. Tas bija rīks “ar diviem rokturiem un dzelzi pa vidu, kam visas malas asas”,⁵³ Jāpiezīmē, ka kaļķu–pelnu šķīdumā lika tikai tās ādas, kuras gribēja atbrīvot no apmatojuma un iegūt kailādas. Kažokzvēru ādas un aitādas tikai raudzēja, bet pēc tam miecēja egļu, vītolu vai ozolu mizu šķīdumā.

Noderīga ir arī to mūsdienu ādu apstrādātāju pieredze, kas tās apstrādā ar tradicionālajiem, pagātnes pieredzē balstītiem paņēmieniem. Tā, piemēram, atgaļojot kazādu, kas ir ļoti plāna, ir jābūt ļoti uzmanīgam, lai to nesabojātu. Lai asmens būtu pietiekami ass, tas ik pēc četriem vilcieniem bija jāasina.⁵⁴ Acīmredzot ar līdzīgu asināšanas nepieciešamību var skaidrot arī dažu mūsu asmenīšu lielo nodilumu. Dzīvnieku āda visās ķermeņa vietās nav vienādā biezumā – kakla, mugurkaula un astes rajonā tā ir biežāka nekā sānos. Miecējot šādu ādu, miecvielas vairāk iedarbojas uz plānākajām vietām, bet uz biežākajām – mazāk. Tāpēc izmiecētā āda būs ar atšķirīgu mikstuma pakāpi dažādās vietās. Lai no tā izvairītos un pēc miecēšanas iegūtu vienmērīgi mikstu ādu (tātad augstākas kvalitātes produktu), pirms tam ādas biežākās vietas vajadzēja padarīt plānākas, nogriežot lieko ādas slāni ar ļoti asu asmeni.⁵⁵ Arheoloģijas un etnogrāfijas dati liecina, ka ādu apstrādes rīki vienas un tās pašas operācijas veikšanai varēja būt visai dažādi. Tā, piemēram, viduslaiku Novgorodā atgaļošanai tika lietoti dzelzs naži, kuru trijstūrveida asmens taisnā leņķī bija noliekts uz sāniem.⁵⁶ Latvijas arheoloģiskajā materiālā šādi rīki nav zināmi. Etnogrāfija liecina arī to, ka dažās tradicionālā dzīvesveida sabiedrībās ādu apstrāde bija sieviešu darbs.⁵⁷ Pēdējais novērojums zināmā mērā izskaidro asmenīšu klātbūtni sieviešu apbedījumos.

Minētajiem līdzīgus rīkus un darba paņēmienus izmanto arī mūsdienu ādu apstrādātāji. Lai apstrādātu tikko nodirātu vai izmērcētu ādu, to uzklāj uz nogludināta bluķa, ar apstrādājamo pusi uz augšu. Tā kā lielo dzīvnieku (aļņu, briežu, meža cūku) ādas ir ļoti biezas, to atgaļošanai lieto ap 50 cm garu un ap 10 cm platu, masīvu, asi trītu asmeni, kuram abos galos ir koka rokturis. Mazāku kažokzvēru ādām tik masīvi rīki nav piemēroti, tāpēc to vietā tiek lietoti skalpeļi. Šī

operācija prasa lielu uzmanību, jo, nogriežot zemādu, nedrīkst nogriezt kažoka spalvu saknes, kas izraisītu apmatojuma izkrišanu. Uzlūkojot mūsu asmenīšus, ādu apstrādātājs A. Strazds atzina, ka tie būtu visai piemēroti tieši mazo kažokzvēru (vāveru, caunu u.c.) ādu apstrādei; lielo dzīvnieku ādām, kuru atgaļošana prasa lielāku spēku, tie būtu par maziem un par trausliem.⁵⁸

Gan raksta sākumā aplūkoto "īsto" slimestu, gan rokturos iestiprināto asmenīšu pielietojums bija funkcionāli līdzīgs tanī ziņā, ka ar abiem noņēma, resp., nogrieza, no apstrādājamā materiāla nevajadzīgo, traucējošo slāni. Vienā gadījumā tā bija koka miza vai nelīdzenumi koka virsmā, bet otrajā tā bija zemāda. Tātad katrs no šiem rīkiem bija saistīts ar savu amatniecības nozari – slimesti ar kokapstrādi, bet asmenīši – ar ādu apstrādi. Spriežot pēc atradumiem dzīvesvietās, kokapstrādē vēlajā dzelzs laikmetā turpināja lietot tos pašus darbarīkus, kādus izmantoja jau iepriekšējā laika posmā. Iespējams, ka uzlabojās to efektivitāte, tiem kļūstot masīvākiem. Kokapstrāde, tai skaitā celtniecība, galvenokārt bija saistīta ar ikdienas vajadzību apmierināšanu. Citādi bija ar dzīvnieku ādām, kuras kalpoja ne vien vietējām vajadzībām, bet vismaz jau kopš bronzas laikmeta bija arī nozīmīgs maiņas objekts. Vēlāis dzelzs laikmets visā Austrumbaltijā bija ievērojamu pārmaiņu laiks. Tieši šajā laikā Latvijas teritorijas iedzīvotāji iesaistījās arī daudz plašākos tirdznieciskos sakaros. 10. gadsimta otrajā pusē vietējo sabiedrību elitēs parādījās vietējas izcelsmes tirgotāji, kas paši devās tālākos braucienos, lai iemainītu pret vietējiem ražojumiem prestižas citzemju preces.⁵⁹ Nav šaubu, ka ne pārāk daudzveidīgajā vietējo ražojumu klāstā gan vēlajā dzelzs laikmetā, gan viduslaikos bija arī dzīvnieku ādas. Pēc dzīvesvietās atrasto kaulu liecībām redzams, ka starp medījumiem bijuši tādi kažokzvēri kā beabri, āpši, caunas, seski, zebiekstes, ūdeles, zaķi un vāveres.⁶⁰ Pētīto pilskalnu vidū ar kažokzvēru kaulu augstāku īpatsvaru izceļas Asote. Tiesa gan, iegūtais kažokzvēru kaulu materiāls nesniedz pilnīgi adekvātu ainu, jo pastāvēja liela varbūtība, ka nomedīto zvēriņu, kura gaļu pārtikā nelietoja, pameta turpat mežā, paņemot tikai tā ādu.⁶¹ Tas nozīmē, ka īstenībā nomedīto kažokzvēru bija krietni vairāk. Rakstītie avoti liecina, ka tādu mazo kažokzvēru kā caunu un vāveru ādiņas viduslaikos bija svarīgs tirdzniecības objekts un norēķinu līdzeklis un tās skaitītas pat tūkstošos.⁶² Tāpēc bija svarīgi, lai ādiņas būtu pietiekami labi izstrādātas un atbilstu tirdzniecības standartiem. Raugoties no šāda viedokļa, īpašu ādas apstrādes asmenīšu parādīšanās 11. gadsimtā šķiet visai saprotama. Iepriekš jau tika atzīmēts, ka dažās dzīvesvietās asmenīšu skaits sniedzas desmitos. Tanī pašā laikā ir arī tādas pietiekami plaši pētītas dzīvesvietas, kur atrasti tikai atsevišķi asmenīši, vai arī tādas, kur tie nav atrasti vispār (Aizkraukles, Jersikas, Oliņkalna pilskalns). Acīmredzot pastāvēja centri, kuri bija īpaši specializējušies mazo

kažokzvēru ādu apstrādē. Zīmīgi, ka minētie asmenīši sevišķi raksturīgi Daugavas lejteces lībiešiem. Tieši šī novada iedzīvotāju saimniecībā tirdzniecībai bija īpaši svarīga loma – un labi izstrādātas zvērādas varēja būt izdevīgs maiņas objekts.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Darbarīks (parasti ar izliektu asmeni un diviem rokturiem) kokmateriālu mizošanai, nolīdzināšanai. – Latviešu literārās valodas vārdnīca. – 7₁ sēj. – Rīga, 1989. – 591. lpp.
- ² Latvijas PSR arheoloģija (turpmāk – LA). – Rīga, 1974. – 70. tab.: 2.
- ³ Turpat. – 27. tab.: 6.
- ⁴ *Moora H.* Ein Hügelgrab der römischen Eisenzeit in Īle, Kreis Jelgava, Lettland // *Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum Rigae*, 19.–23. VIII. 1930. – I sēj. 1. papildin. – Rīga, 1931. – Abb. 7.
- ⁵ Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas krājuma šifrs 2213 (turpmāk LNVM A; RDM).
- ⁶ *Šnore R.* Izrakumi Salenieku “Kara kapos” Makašānu pagastā // *Senatne un Māksla*. – 1936. – Nr. 2. – 10. att.: 6.
- ⁷ LNVM RDM I 725d.
- ⁸ LA. – 36. tab.: 8.
- ⁹ Turpat. – 70. tab.: 1.
- ¹⁰ *Шноре Э.* Асюткое городище. – Рига, 1961. – Табл. XIV: 6, 7.
- ¹¹ Kokneses senvietu izrakumu kolekcija, LNVM VI 62: 1974.
- ¹² *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. – Rīga, 1980. – 35. att.: 28.
- ¹³ *Vilcāne A.* Senā Jersika. – Rīga, 2004. – 5. tab.: 1.
- ¹⁴ Šādu slīmestu darba procesā sk.: *Vēveris E., Kuplais M.* Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā. – Rīga, 1986. – Att. 140. lpp.
- ¹⁵ Sk., piemēram: *Bilenšteins A.* Latviešu koka celtnes un iedzīves priekšmeti. Otrā daļa. Latviešu koka iedzīves priekšmeti. – Rīga, 2007. – 318. lpp.; LNVM Etnogrāfijas nodaļas rokrakstu, fotoattēlu un dokumentu kolekcijas (turpmāk – ZAE) materiāli: Cēsu apr. mape “Darbarīki”, Madonas apr. mape “Darbarīki” u.c.
- ¹⁶ *Kazakevičius V.* Plinkaigalio kapinynas // *Lietuvos archeologija*. – T. 10. – Vilnius, 1993. – P. 71, pav. 126.
- ¹⁷ *Stankus J.* Kairēnēliu plokštinis kapinynas // *Lietuvos archeologija*. – T. 3. – Vilnius, 1984. – P. 71, pav. 11: 5.
- ¹⁸ Древняя Русь. Город, замок, село // *Археология СССР*. – Москва, 1985. – Табл. 98: 14–16.
- ¹⁹ *Kivikoski E.* Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text. – Helsinki, 1973. – Abb. 181, 622, 623.
- ²⁰ Sk., piemēram: *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. – Rīga, 1977. – XXIII tab.: 20.
- ²¹ Izplatības karte sastādīta, vadoties no asmenīšu – slīmestu pieminējumiem arheologu publikācijās, kā arī caurskatot virkni kolekciju LNVM Arheoloģijas nodaļā. Pieļaujams tomēr, ka atsevišķi atradumi palikuši nepamanīti.

- ²² *Valk H.* Reflections of Folk-Religion and Beliefs in Estonian Burial Customs of the 13th–19th centuries. *Archaeology, Folklore and Written Data // Archaeology East and West of the Baltic. Papers from the Second Estonian-Swedish Archaeological Symposium Sigtuna, May 1991.* – Stockholm, 1995. – P. 143.
- ²³ *Peets J.* The Power of Iron. Iron production and blacksmithy in Estonia and neighbouring areas in prehistoric period and the Middle Ages // *Muinas Teadus.* 12. – Tallinn, 2003. – P. 243, 248.
- ²⁴ *Mägi M.* At the Crossroads of Space and Time. Graves, changing society and ideology on Saaremaa (Ösel), 9th–13th centuries AD // *CCC Papers* 6. – Tallinn, 2002. – P. 51, 57, 58.
- ²⁵ *Apuolė.* Ausgrabungen und Funde. 1928–1932 / Hrsg. Jan Peder Lamm. – Klaipėda, 2009. – Abb. 31: 2, 3.
- ²⁶ Dr. hist. Gintauta Zabiela informācija autoram 2009. gada 23. septembrī.
- ²⁷ *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts. – Rīga, 2006. – 124. att.: 11.
- ²⁸ Turpat. – 81. lpp.
- ²⁹ Turpat. – 15. lpp.
- ³⁰ Turpat. – 61. lpp.
- ³¹ *Vasks A.* Kurši Padurē? // *Pētījumi kuršu senatnē. Rakstu krājums. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 14. Arheoloģija.* – Rīga, 2008. – 155. lpp.
- ³² *Mägi M.* At the Crossroads of Space and Time .. – P. 51.
- ³³ Turpat. – 57., 58. lpp.
- ³⁴ *Zariņa A.* Izrakumi Indricā // *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1982. un 1983. gada pētījumu rezultātiem (turpmāk – ASM).* – Rīga, 1984. – 118. lpp., 25. att.: 22.
- ³⁵ *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģiskie izrakumi Dinaburgas pilsētiņā // *ASM 1982–1983.* – Rīga, 1984. – 73. lpp.
- ³⁶ *Mugurēvičs Ē.* Rēzeknes pils un tās novads 9.–17. gs. (sakarā ar 700 gadiem, kopš Rēzekne pirmoreiz minēta rakstītajos avotos) // *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis.* – 1985. – Nr. 3 (452). – 66. lpp., 6. att.: 32.
- ³⁷ *Zagorska I.* Viduslaiku arheoloģiskais komplekss Vilmaņos // *ASM 1984–1985.* – Rīga, 1986. – 133. lpp., 25. att.: 3.
- ³⁸ *Siatkovskis J.* Izrakumi Pāvulkaļna viduslaiku kapsētā un arheoloģisko pieminekļu apzināšana // *ASM 1984–1985.* – Rīga, 1986. – 100. lpp.; *Siatkovskis J.* Izrakumi Ozolkaļna senkapos un Pāvulkaļna viduslaiku kapsētā // *ASM 1986–1987.* – Rīga, 1988. – 126. lpp.
- ³⁹ *Melne I.* Arheoloģiskie izrakumi Veselavas viduslaiku kapsētā // *Arheologu pētījumi Latvijā 2006. un 2007. gadā.* – Rīga, 2008. – 168., 169. lpp.
- ⁴⁰ Šķiet, ka pirmā publikācija, kur pausts šāds uzskats, ir E. Šnore monogrāfija par Asotes pilskalnu; sk.: *Шноре Э.* Асотское городище. – Табл. XIV: 6, 7. No jaunākajiem darbiem sk.: *Mugurēvičs Ē.* Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā. – Rīga, 2008. – 105. lpp., VII tab.: 7–9.
- ⁴¹ *Mägi M.* At the Crossroads of Space and Time .. – P. 94; *Peets J.* The Power of Iron .. – Tab. 15: 12, p. 243, tab. 17: 22, p. 248; *Laul S., Valk H.*

- Siksälä. A community at the frontiers. Iron Age and Medieval // CCC Papers 10. – Tallinn; Tartu, 2007. – P. 48.
- ⁴² *Balodis F., Teikmanis A., Kundziņš P., Kundziņš L.* Izrakumi Raunas Tānīsa kalnā 1927. gadā // Arhaioloģijas raksti. – IV sēj., 1. daļa. – Rīga, 1928. – Att. 72. lpp.: 14, 73. lpp.
- ⁴³ Daugmales pilskalna izrakumu pirmdokumentācija. LNVM Arheoloģijas nodaļas zinātniskais arhīvs AA 460.
- ⁴⁴ Apulē. Ausgrabungen und Funde. – Abb. 31: 2, 3.
- ⁴⁵ A. Karnups. Talsu pilskalns 1936–1938. II mape. – LNVM Arheoloģijas nodaļas zinātniskais arhīvs AA 459: 2.
- ⁴⁶ *Ciġlis J.* Arheologam un etnogrāfam Ādolfam Karnupam – 100 // Pētījumi zemgaļu senātnē. Rakstu krājums. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 10. Arheoloģija un antropoloģija. – Rīga, 2004. – 199. lpp.
- ⁴⁷ *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi .. – 93. lpp.
- ⁴⁸ Talsu pilskalna kolekcija, LNVM A 11431.
- ⁴⁹ *Mugurēvičs Ē.* Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā. – 105. lpp.
- ⁵⁰ *Изюмова С. А.* К истории кожевенного и сапожного ремесел Новгорода Великого // Труды Новгородской археологической экспедиции. Том 2. Материалы и исследования по археологии СССР. – № 65. – Москва, 1959. – С. 193.
- ⁵¹ Atgaļošana – zemādas atdalīšana no tikko nodīrātas, skalotas vai mērcētas jēlādas (Latvijas padomju enciklopēdija. – 1. sēj. – Rīga, 1981. – 435. lpp.).
- ⁵² Ziņas sniedza M. Damškalns Lībagu pagastā 1931. gada 20. jūnijā; pie-rakstija J. Gulbis. ZAE, Talsu apriņķa mape “Lauku rūpniecība”.
- ⁵³ *Kunnos J.* Latgale Brīvdabas muzejā. – Rīga, 1993. – 57., 59. lpp.
- ⁵⁴ *Terpack V.* Observations on Goatskin. Available: <http://www.braintan.com/articles/vaughan/goatskin1.html> (accessed 20 March 2009).
- ⁵⁵ *Klek M.* Brain Tanning Buffalo Hides. Available: <http://www.braintan.com/bison/Klek/klek1.html> (accessed 19 March 2009).
- ⁵⁶ *Колчин Б. А.* Черная металлургия и металлообработка в Древней Руси (домонгольский период) // Материалы и исследования по археологии СССР. – № 32. – Москва, 1953. – С. 129, рис. 100.
- ⁵⁷ *Коробкова Г. Ф.* Технология обработки шкур и выделка кожи в каменном веке // *Семенов С. А., Коробкова Г. Ф.* Технология древнейших производств. Мезолит – энеолит. – Ленинград, 1983. – С. 137, 138.
- ⁵⁸ Ādu apstrādes speciālista, AS “Latvijas valsts meži” struktūrvienības “Rekreācija un medības” direktora vietnieka Agra Strazda informācija autoram 2009. gada 25. martā.
- ⁵⁹ *Apals J., Mugurēvičs Ē.* Vēlais dzelzs laikmets (agrie viduslaiki) // Latvijas senākā vēsture. 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g. – Rīga, 2001. – 340. lpp.
- ⁶⁰ LA. – 252. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Medības Latvijā viduslaikos // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1997. – 19. laid. – 151.–153. lpp.
- ⁶¹ LA. – 252., 253. lpp.
- ⁶² *Mugurēvičs Ē.* Medības Latvijā viduslaikos. – 151., 152. lpp.

*Andrejs Vasks*DRAWKNIFE OR TOOL FOR DRESSING
ANIMAL PELTS?

Summary

Two forms of iron tools are generally referred to as drawknives in Latvian archaeological literature. The first form includes tools with a straight or curved blade and handles bent approximately at a right angle to the blade. These drawknives have a blade 1.5–3 cm wide, 0.3–0.6 cm thick at the back and 4–9 cm long. On the largest examples, the bent-back handles reach a length of 15 cm. The earliest drawknives of this kind, dated to the 3rd and 4th century AD, with a curved or straight blade, come from four burial grounds (Mazkatuži, Īles Gailiši, Blomes Pērļukalns and Makašānu Salenieki), and a drawknife datable to the 5th–6th centuries has been found in Barrow 2 at Sējas Jaunāsmuiža. Drawknives of this kind have so far not been found in the Late Iron Age graves: all of the known examples are from living sites, mainly hillforts. In total, such tools have been found on at least 17 Iron Age archaeological sites in Latvia. Drawknives resembling these, becoming ever larger and more robust, were also used in the historical period, right up to the 20th century.

The second form of tools referred to as drawknives is entirely different. These tools consist of an 8–14-cm-long and up to 2.5-cm-wide iron plate sharpened along one edge, and a circular (or in rare cases quadrangular) perforation at each end, measuring 0.2–0.5 cm (*Fig. 1*). The majority of these tools come from the Late Iron Age and medieval living sites, but they also occur as grave goods, mainly in medieval cemeteries. A total of about 240 such objects have been found in Latvia, at 39 sites (*Fig. 2*). A smaller number of such blades have been found in the area of present-day Estonia, but they are not characteristic of present-day Lithuania or, apparently, the forest belt of Russia. The earliest finds are from the 11th century, and the latest are from the 16th–17th centuries.

Although such blades are likewise regarded in Latvian and Estonian archaeology as woodworking tools, namely drawknives, there are several reasons to doubt such an interpretation. In the first place, because of the lightness of the blades and the mode of attachment of the handles, these objects would not have been suitable for working a fairly hard material such as wood. It is also strange that in the 11th century, alongside the traditional and comparatively heavy drawknives, a different form of tool should suddenly appear that also purportedly had the same function, namely woodworking. Also unusual is the large number of such tools, compared with the above-described tools and other tools that undoubtedly were woodworking implements. The latter occasionally occur on

living sites, whereas some settlement sites have produced dozens of the small blades. Apart from this, the small blades occur not only in male graves, but also in the graves of women and children. By contrast, the Early and Middle Iron Age drawknives with bent-back handles have only been found in male graves, pointing to woodworking as a men's occupation. Thus, we may doubt whether women and children would also have been engaged in this activity in later centuries. Neither is there any indication of this in the ethnographic sources. These considerations suggest that the small blades had a different role, unconnected with woodworking. Thus, they could have been used in dressing animal pelts. As indicated by ethnographic material and the experience of contemporary leatherworkers, in the process of dressing pelts a very sharp blade was needed for removing the subcutaneous layer. The above-described small blades would have been very well suited for this purpose, especially for dressing the pelts of small fur-bearing animals. Since these tools frequently had to be sharpened, this would also explain the high degree of wear on some of the small blades discussed here.

In the Late Iron Age the local population was involved in much more extensive trading contacts. In the second half of the 10th century traders of local background emerged among the local elites: they went on distant journeys with the aim of exchanging prestige goods of foreign origin for local wares. There is no doubt that the fairly restricted range of local wares in the Late Iron Age and Middle Ages included furs. The bone remains from settlement sites indicate that the range of hunted animals included such fur-bearing animals as beaver, badger, marten, polecat, weasel, mink, hare and squirrel. Accordingly, it was important that the furs should be sufficiently well dressed to correspond to the standards for trading. From this perspective, the appearance of special blades for dressing pelts in the 11th century seems entirely logical. It is noteworthy that such blades are particularly characteristic of the Livs inhabiting the Lower Daugava area. Trade was a particularly important part of the economy for the people living in this area, and well-processed furs could have been very useful as exchange goods.

Iesniegts 25.11.2009.